

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОСТІЙНОСТІ ЮНАКІВ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ЩОДО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ

Ганна Дьоміна

Київ

У статті розкриваються значення та особливості самостійності як одного з елементів особистісної зрілості молоді щодо майбутнього подружнього життя. На основі результатів нашого дослідження, за методикою Р. Кеттелла, ми визначили високий, середній і низький рівень розвитку самостійності. Прояви особистістю самостійності ми розглядаємо як показник високого рівня розвитку відповідальності в сімейних стосунках.

Ключові слова: самостійність, особистісна зрілість, подружнє життя.

Предметом нашого дослідження є розвиток особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя у хлопців та дівчат раннього юнацького віку. Наше завдання полягає в розкритті змісту та рівня розвитку особистісної зрілості в даному контексті.

Зміст особистісної зрілості щодо подружнього життя – це комплекс загальнотеоретичних і спеціальних знань, сукупність вмінь, якостей (вольових, емоційних, комунікативних), які мають бути особистими рисами сім'янина, що спрямовують молоду особистість до подальшої підготовки та її готовності як майбутнього сім'янина [6].

Аналізуючи дослідження науковців (Л.В. Потапчук; А.О. Реан; Ю.З.Гільбух; Р.М. Шаміонов; О.С. Штепа), можна уявити зміст та структуру особистісної зрілості. Як будь-яке комплексне, інтегральне явище, особистісна зрілість складається з окремих компонентів, ними виступають певні стани та властивості особистості, що супроводжують її діяльність в різних сферах буття.

Ми визначили поняття “особистісна зрілість щодо подружнього життя” як інтегральне (динамічне) утворення, високий рівень і гармонійний розвиток складників якого забезпечують прагнення до розуміння їх необхідності та

конструктивного створення сімейної атмосфери [6]. Причому, особистісна зрілість щодо подружнього життя є не лише однією з структурних компонентів зрілої людини (Ю.З. Гільбух, Г.В. Олпорт, Р.М. Шаміонов), а й ще необхідною умовою, що передує розвитку готовності молоді стосовно шлюбно-сімейного життя (Г. Крайг та О.І. Зрітнева). Таким чином, розвиваючи особистісну зрілість щодо подружнього життя, ми сприяємо зміцненню зрілості людини та покращенню процесу подальшої підготовки молоді до шлюбно-сімейних відносин.

Р.М. Шаміонов [10] у підлітковому та юнацькому віці виділяє шість основних компонентів, що складають структуру особистісної зрілості: відповідальність у різних сферах діяльності, емоційну зрілість, самоконтроль поведінки, рівень самостійності, показник реалізованості життєвих подій, адекватність самовідображення та цілепокладання.

Структуру особистісної зрілості старшокласника, за Л.М. Потапчук [8], складають: відповідальність у різних сферах діяльності, самостійність, емоційна зрілість, самореалізація, адекватне самоствердження, цілепокладання.

У ряді досліджень останніх років розглядаються окремі аспекти зрілості старшокласників, а саме: відповідальність, самостійність, самоствердження, адекватне цілепокладання тощо. Проте немає праць, які б досліджували розвиток та становлення особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя, прагнення оволодівати досвідом подружнього життя тощо. А особливо бракує робіт, які б вивчали дану проблему як цілісне, інтегративне утворення в юнацькому віці, що складає фундамент для подальшої підготовки молоді до шлюбу та сім'ї.

Отже, особистісна зрілість старшокласників щодо подружнього життя – це динамічне утворення, що залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх чинників. За сутністю, воно являє собою синтез взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів: когнітивного, емотивно-ціннісного (або емоційно-мотиваційно-ціннісного), поведінкового (або регулятивно-поведінкового) [6]. Кожен з компонентів складається з ряду елементів.

У нашому дослідженні регулятивно-поведінковий компонент особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя має свій елементний склад, куди входить й самостійність.

Завдання цієї статті полягає у виявленні рівня розвитку та особливостей самостійності у старшокласників, як одного з елементів особистісної зрілості щодо подружнього життя.

До вирішення проблеми розвитку самостійності учнів у навчально-виховному процесі упродовж останніх десятиліть підхід був неоднозначним. Це визначалося соціально-економічними, суспільними умовами і вимогами, поставленими суспільством перед освітою. Ще А. Дістерверг, Я.А. Коменський, І.Г. Песталоцці, Ж.Ж. Руссо, К.Д. Ушинський та інші відомі просвітителі минулого неодноразово підкреслювали у своїх працях необхідність розвитку самостійності підростаючого покоління.

Питання розвитку самостійності учнів знайшло своє відображення у працях багатьох сучасних науковців. Так, серед педагогів та психологів ґрунтовне дослідження окремих аспектів самостійності провели П.Я. Гальперін, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн та інші.

Привертає нашу увагу велика кількість визначень самостійності. У дослідженнях самостійність розглядають як рису характеру, рису всієї особистості, властивість особистості, інтегральну якість всієї особистості. Значна кількість науковців дотримується класичного підходу до визначення самостійності, яке запропонував С.Л. Рубінштейн, котрий виділив три аспекти: самостійність як свідомо мотивована дія та обґрунтованість її; самостійність як невідчужуваність чужому впливу та навіюванню; самостійність як здатність людини самостійно вбачати об'єктивне обґрунтування для того, щоб чинити так, а не інакше. Це свідчить, що вчений звертає увагу на внутрішній зміст самостійності. С.Л. Рубінштейн відзначає, що справжнє джерело та рушійні сили самосвідомості необхідно шукати у зростаючій реальній самостійності індивіда [9, 236].

Характерним для ряду наукових досліджень є визначення самостійності через певні показники. Наприклад, у М.Ф. Данилова [3] – це критичність

розуму, здатність висловлювати свою точку зору; Ш.І. Ганеліна [1] – незалежність, ініціативність, активність, наполегливість; у М.І. Дідори [4] – уміння передбачати, планувати, здійснювати контроль, а також адекватно оцінювати процес та результати своєї праці; у Н.І. Дідусь [5] – ініціативність, впевненість, здатність приймати рішення, самокритичність, відповідальність, цілеспрямованість; у Г.С. Поддубської [7] – організованість, ретельність, ініціативність, прогностичність, здатність до самоконтролю та самооцінки поведінки. Як бачимо, підходи до даного питання – різноманітні, що, в першу чергу, пов’язане із спрямованістю досліджень на певний аспект проблеми.

Ми розглядаємо самостійність як інтегровану якість особистості, що розвивається та виявляється в різних видах діяльності на основі свідомої мотивації та обґрунтованості дій і характеризується вищеназваними ознаками: активність, ініціативність, бачення проблеми, відповідальність, впевненість у своїх силах та здібностях, здатність до передбачення результатів діяльності, здатність до самооцінки, до самоконтролю, наполегливість та цілеспрямованість тощо [1; 4; 5; 7].

Самостійність полягає в умінні людини самостійно мислити, приймати обдумані рішення, орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях та відповідально втілювати їх у життя. Вона знаходить свій вияв в ініціативності, а саме – у вмінні діяти по-своєму, згідно з особистими переконаннями, в умінні добровільно, усвідомлено брати на себе більшу відповідальність. Ще Т.В. Гуськова підкреслила: “чим самостійніше у своїх вчинках людина, тим у більшій мірі вона є зрілою” [2, 56]. Отже, важливим елементом досягнення особистісної зрілості щодо подружнього життя є самостійність.

Суперечливим моментом є питання про градацію шкал сформованості, про виділення критичної точки відліку. Найчастіше дослідники виділяють від трьох до п’яти рангових градацій, іноді – від двох до шести й більше. Оскільки виділяти велику кількість градацій рівня самостійності старшокласників, на нашу думку, не доцільно (бо це ускладнює сприйняття і використання матеріалу), то ми пропонуємо використати традиційну шкалу, за якою має оцінюватися рівень її розвитку як високий, середній, низький, та покласти

трьохступеневий аналіз, який в цілісній основі відображає зміст даного утворення.

Характерними показниками високого рівня самостійності старшокласників щодо майбутнього подружнього життя є: розуміння поняття самостійності; причому, особистість переконана, що дана цінність потрібна сім'янину. Самостійно вирішує всі питання, не звертаючись за допомогою до інших. Прагне до активного здійснення розпочатої справи. Самостійно долає труднощі, що виникли під час спілкування. Свідомо дотримується моральних принципів та правових норм.

Середній рівень характерний для осіб, які знають що таке самостійність; переконані, що дана цінність потрібна сім'янину. А також вони проявляють самостійність у вирішенні тих питань, які викликають у них особистий інтерес.

Низький рівень мають ті старшокласники, які мають нестійкі знання про самостійність; вважають, що дана цінність не є головною в сімейному житті та інколи вирішують труднощі самостійно, але найчастіше звертаються за допомогою до інших.

Відповідно до завдань нашого дослідження, ми виявили рівень розвитку самостійності старшокласників за методикою Р. Кеттелла.

Констатуємо експериментом було охоплено 238 учнів: 102 учня з сільської та 136 учнів з міської місцевості; за статевою ознакою: дівчат – 145, хлопців – 93.

Як засвідчують результати (табл. 1), рівень самостійності у більшості старшокласників – низький. Для 65,5% всіх учнів характерними є несамоствійність, залежність. У своїй поведінці вони орієнтуються на думку групи, потребують постійної підтримки з боку оточуючих, поради та схвалення (орієнтир на соціальне схвалення). Вони надають перевагу жити та працювати разом з іншими не тому, що є дуже комунікабельними, а швидше тому, що у них відсутня ініціатива та сміливість у виборі власної лінії поведінки. Такий висновок ми зробили на підставі відповідей учнів: “мені подобаються комунікабельні, компанійські люди”, “я отримую велике задоволення,

розповідаючи місцеві новини”, “я віддаю перевагу іграм, де треба грати в команді або мати партнера”.

Таблиця 1

**Особливості виявлення самостійності у старшокласників
за Р. Кеттеллом**

Рівні	Місто				Село				Всього	
	дівчата		хлопці		дівчата		хлопці		Абс. к-сть	%
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%		
Високий	4	4,6	3	6,0	4	6,8	2	4,6	13	5,5
Середній	24	27,9	15	30,0	18	30,5	12	27,9	69	29,0
Низький	58	67,5	32	64,0	37	62,7	29	67,5	156	65,5

Найбільше учнів, які мають середній рівень самостійності, – серед сільських дівчат (30,5%) та міських хлопців (30,0%). Вони лише в деяких питаннях виявляють самостійність та незалежність. У поведінці орієнтуються то на думку групи, то свої пріоритети ставлять на перше місце. Рідко приймають самостійні рішення та найчастіше відповідальність перекладають на плечі оточуючих. Частина таких учнів добре пристосовується до оточуючих і, якщо потрібно, отримує підтримку з боку дорослих та однолітків. Типові відповіді: “коли я планую щось, то інколи це роблю самостійно, а інколи – з допомогою інших”, “я інколи ухиляюсь від суспільної роботи та пов’язаної з нею відповідальності”.

Найбільше учнів з високим рівнем самостійності – серед сільських дівчат (6,8%), найменше – серед міських дівчат та сільських хлопців (4,6%). Отже, середня кількість усіх учнів, котрі мають високий рівень самостійності, дорівнює 5,5%. Саме така кількість учнів погодилася із твердженнями “коли планую будь-що, то надаю перевагу робити це самостійно, без допомоги інших” та “я віддаю перевагу іграм, де кожен грає сам за себе”. Для них характерні незалежність у поглядах, самостійність. Ці старшокласники за власною ініціативою не шукають контакту з оточуючими, намагаються все робити самостійно (самі приймають рішення, самі вимагають його виконання, самі несуть відповідальність). Вони готові пожертвувати будь-якими

зручностями заради збереження своєї незалежності. Не можна сказати, що вони зневажають людей, просто вони не потребують підтримки та схвалення з боку оточуючих.

Отже, рівень самостійності у 29,0% досліджуваних учнів – середній, у 65,5% - низький, у 5,5% - високий. У міських хлопців рівень самостійності дещо вищий, ніж у міських дівчат, а в сільській місцевості навпаки – дівчата більш самостійні, ніж хлопці. Отже, результати показують, що рівень розвитку самостійності залежить від статі та зовнішніх умов соціалізації, але несуттєво.

Між нашими результатами та останніми дослідженням Л.В. Потапчук [8] є деякі розбіжності. Така неузгодженість зумовлена тим, що ми здійснюємо диференціацію не лише за статтю досліджуваних, а ще й за місцем проживання учнів. За висновками Л.В. Потапчук, дівчата мають вищий рівень самостійності, ніж хлопці. У нашому ж дослідженні лише сільські дівчата мають вищий рівень самостійності, ніж сільські хлопці, а у досліджуваних міста – навпаки (хлопці більш самостійні). Але у більшості учнів рівень самостійності низький (як і у дослідженні Л.В. Потапчук).

Вияви особистістю самостійності можуть розглядатися як показник високого рівня розвитку відповідальності в міжособистісних та майбутніх сімейних стосунках. У нашому дослідженні більшість старшокласників має низький рівень самостійності. Це підтверджує, що у шкільній роботі спостерігаються деякі недоліки щодо становлення самостійності у старшокласників, особливо в сімейних та міжособистісних стосунках, а це свідчить про низький рівень самостійності і до майбутнього подружнього життя, що призводить до непослідовності, хаотичності в поведінці. Але від простої здатності усвідомлювати свою самостійності до її перетворення у стійку якість особистості шлях нелегкий. Очевидно, що головним завданням системи виховання повинно бути саме формування та розвиток самостійності як риси характеру особистості.

Виходячи з експериментальних даних ми створили навчально-розвивальну програму “Особистість майбутнього сім’янина” [6] та здійснили формуючий експеримент в якому взяли участь 50 учнів десятих класів

загальноосвітньої школи I-III ступенів (25 учнів експериментальної групи та 25 учнів контрольної групи). Підбір контингенту досліджуваних і статистичне дослідження чисельності вибірки були виконані у відповідності до вимог в області психолого-педагогічних досліджень.

При розробці цілеспрямованого, системного комплексу ми керувалися індивідуально-психологічними особливостями учнів старших класів та виділеними компонентами особистісної зрілості щодо подружнього життя. У зв'язку з цим розробили програму, яка за своїм змістом є доступною для хлопців і дівчат юнацького віку, та могла б реалізуватися в навчально-виховній роботі шкіл вчителями, батьками та шкільним психологом під обов'язковим керівництвом останнього.

Під час створення програми ми використовували різні інтерактивні методи (бесіди, дискусії, “вечори запитань і відповідей”, розв'язання проблем) та форми навчально-розвивальної роботи: класичні педагогічні (урок, класна година, класні збори, семінар), психологічні (тренінг) з системою ігор, завдань, вправ, що мають пряме відношення до нашої проблеми.

Після проведення навчально-розвивальної програми учні почали виявляти активність стосовно того, щоб з ними проводили й інші теоретичні та розвивальні заняття з певних цікавих тем (для учнів). Такий вияв бажань старшокласників підкреслює й ще раз доводить те, що наша програма розвинула прагнення учнів до подальшого розвитку в даному напрямку та заклала основу для майбутньої роботи з молоддю щодо її підготовки до подружнього життя.

Для оцінки ефективності розробленої програми ми порівнювали результати до і після розвивальної роботи в контрольній та експериментальній групах. Контрольна та експериментальна групи учнів знаходилися в ідентичних умовах: навчання відбувалося за однаковими програмами, тими ж вчителями. Єдиною відмінністю було те, що в експериментальній групі впроваджувалася навчально-розвивальна програма “Особистість майбутнього сім'янина” (за згодою батьків).

Дана програма передбачала розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя, а саме: розширення і збагачення знання, уявлення, переконання щодо подружнього життя, необхідні умови щасливого сімейного життя, найнеобхідніші риси сім'янина, їхні характеристики; мотиви вибору партнера та створення шлюбу, цінності сімейного життя та особистісних рис через сприяння усвідомлення учнями власних особистих якостей та використання інтерактивних шляхів для розвитку комунікабельності, толерантності, відповідальності, вольової саморегуляції, наполегливості, емпатійності, довіри, емоційної стійкості, розширення ціннісних орієнтацій тощо.

Контрольний зріз ми провели за тією ж методикою, що і в констатувальному експерименті. Отримані дані аналізували щодо якості та кількості результатів (табл. 2).

Таблиця 2

Зміни рівня самостійності в учнів раннього юнацького віку у ході розвивального експерименту

Рівні	Експериментальна група						Контрольна група					
	До експ-ту		Після експ-ту		Різниця		До експ-ту		Після експ-ту		Різниця	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Високий	-	-	7	28	7	28	-	-	-	-	-	-
Середній	3	12	14	56	11	44	7	28	11	44	4	16
Низький	22	88	4	16	18	72	18	72	14	56	4	16

Проведені нами під час констатуючого експерименту дослідження показали, що на початковому етапі результати щодо самостійності учнів виділених груп суттєво не відрізняються: в більшості досліджуваних було виявлено низький її рівень. Але в експериментальній групі результати щодо рівня самостійності гірші, ніж у контрольній.

Після проведеної програми учні експериментальної групи підвищили свій рівень самостійності: більшість молоді (56%) мають середній рівень

самостійності та з'явилися учні (28%) з її високим рівнем (чого не спостерігається в учнів контрольної групи).

Оцінка достовірності розходжень показників (тобто наявності суттєвих змін самостійності як елементу особистісної зрілості щодо подружнього життя) до і після експерименту здійснювалась за допомогою t-критерію Ст'юдента. Одержані дані статистично достовірні: самостійність $t = 3,68$ на рівні $p < 0,001$. Визначення t-критерію Ст'юдента доводить ефективність нашої програми.

По завершенню розвивального експерименту в учасників експериментальної групи були зафіксовані значущі зрушення, тенденції росту самостійності: відбулось розширення знань та підвищення позитивної мотивації до отримання психологічних знань; формування нового рівня життєвих пріоритетів особистості, в основі яких лежить змістовність знань стосовно подружніх цінностей та усвідомлення свого ставлення до них; покращення самоконтролю особистості, оцінювання та самокорекція своїх дій у процесі саморозвитку та досягнення більш високого рівня їх; самоорганізація життєдіяльності тощо.

У шкільній роботі спостерігаються деякі недоліки щодо становлення самостійності у старшокласників, особливо в сімейних та міжособистісних стосунках, а це свідчить про низький рівень самостійності і до майбутнього подружнього життя, що призводить до непослідовності, хаотичності в поведінці. Але від простої здатності усвідомлювати свою самостійності до її перетворення у стійку якість особистості шлях нелегкий. Очевидно, що головним завданням системи виховання повинно бути саме формування та розвиток самостійності як риси характеру особистості.

Оскільки самостійність особистості визначається досконалістю і цілісністю функціонування її структурних компонентів (когнітивного, емоційно-мотиваційно-ціннісного та регулятивно-поведінкового), то підвищити її рівень можна шляхом їх розвитку (що і довело наше дослідження).

Література:

1. Ганелин Ш.И. Воспитание активности и самостоятельности как черты личности учащихся / Ш.И. Ганелин // Воспитание самостоятельности и активности учащихся. Учёные записки Ленинградского государственного пед. ин-та им. Герцена. – 1966. – Т. 297. – С.5-25.

2. Гуськова Т.В. Развитие самостоятельности как свойства личности на ранних этапах онтогенеза / Т.В. Гуськова // Новые исследования в психологии. – 1988. – №1. – С.56-60.

3. Данилов М.А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения / М.А. Данилов // Советская педагогика. – 1961. – №5. – С.32-42.

4. Дидора М.И. Формирование самостоятельности младших школьников в процессе обучения: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / М.И. Дидора. – К., 1982. – 23 с.

5. Дидусь Н.И. Формирование самостоятельности как профессионально значимого качества личности будущего учителя: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Н.И. Дидусь. – К., 1988. – 23 с.

6. Дьоміна Г.А. Розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Г.А. Дьоміна. – К, 2008. – 23 с.

7. Поддубская Г.С. Формирование самостоятельности младших школьников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.С. Поддубская. – Минск, 1990. – 163 с.

8. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Потапчук Людмила Володимирівна. – Луцьк, 2001. – 219 с.

9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии [в 2х т.] / Рубинштейн С.Л. – М.: Педагогика, 1989. – Т.2. – 328 с.

10. Шамионов Р.М. Личностная зрелость и профессиональное самоопределение в подростковом и юношеском возрасте: автореф. дис. на

соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 “Психология развития, акмеология” / Р.М. Шамянов. – СПб., 1997. – 20 с.

В статье раскрываются значение и особенности самостоятельности как одного из элементов личностной зрелости молодежи относительно будущей супружеской жизни. На основе результатов, по методике Р. Кеттелла, мы определили высокий, средний и низкий уровень развития самостоятельности. Проявления самостоятельности мы рассматриваем как показатель высокого уровня развития ответственности в семейных отношениях.

Ключевые слова: самостоятельность, личностная зрелость, супружеская жизнь.

The article reveals the importance and peculiarities of independence as one of the elements of the personal maturity of the young people about the future married life. On the basis of the results of our research on the methodology of R. Cattell, we have determined the high, medium and low level of the development of autonomy. Manifestation of self-determination, we consider as an indicator of high level of development responsibility in family relations.

Key words: autonomy, personal maturity, married life.